ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 6

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 6

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.07.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Yo'ldoshev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.07.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.07.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

МАХМАРАИМОВА ШОХИСТА ТУХТАШЕВНА
«Илтимос» гибрид нутқий акти ва предикативлик 7

ALIMBEKOVA VAZIRA XALIMJON QIZI
Janubi-sharqiy Andijon shevalarida ayrim
Qarindosh-urug‘ atamalarining qo‘llanishi 15

RAJABOVA SADOQAT RASUL QIZI
Etnik arablar shevasida kelishik kategoriyalari
(Samarqand viloyati Ishtixon tumani misolida) 20

TO‘RALIYEV BAXODIR ERALI O‘G‘LI
Savdogar nutqi leksikasi haqida 24

ШАМСУДИНОВА ИХБОЛ
База данных вспомогательных слов
национального корпуса узбекского языка.....28

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Omonimik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari 31

UMAROVA SHAXLO BAXRIDIN QIZI
KASHTACHILIK TERMINLARINIG GIPONOMIK MUNOSABATLARI 36

М У Н Д А Р И Ж А

ADABIYOTSHUNOSLIK

MADIRIMOV BAHROM ABDULLAEVICH
Matnga munosabat shakllanishida
ijtimoiy-falsafiy asosning o‘rni
(Abdulla qodiriyning «mehrobdan chayon» romani misolida).....42

TUGALOV TOSHPO‘LAT YULDASHEVICH
Nuriddin Shukurov – mumtoz adabiyot bilimdoni 47

SAYDULLAYEVA AZIZA UBAYDULLAYEVNA
Turkiyada xalq ertaklarining to‘planishi va o‘rganilishi 51

ABDURAHMONOV MAHMARIZO
Abdusaid Ko‘chimov nasriy asarlariga bir nazar 55

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 6
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

MATNGA MUNOSABAT SHAKLLANISHIDA IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSNING O'RNI

(Abdulla Qodiriyning «Mehrobdan chayon» romani misolida)

Madirimov Bahrom Abdullaevich,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tadqiqotchisi

O'zbek adabiyotshunosligida «Mehrobdan chayon»ga munosabat Oybekning «Abdulla Qodiriyning ijodiy yo'li» asari bilan boshlanganligi ta'kidlab kelinadi. Ammo romanning dastlabki talqini uning nashriga sanadosh. 1929-yili «Sharq haqiqati» gazetasida Miyon Buzrukning Qodiriyshunoslar ko'p ham ahamiyat bermay kelayotgan «Mehrobdan chayon» (mavzuyi, sinfiy tusi va tuzilishi jihatidan tekshirilmishdur)» sarlavhali maqolasi e'lon qilinadi. Darhaqiqat, ikkinchi roman birinchi talqini shu. Munaqqid unda fikrlarini rim raqamlari ostida quyidagi bo'limlarga ajratadi: I Romanchilikda tarjima; II O'zbek adabiyotida roman; III Romanning xulosasi; IV Shartlar (bunda «tuzuk jihatlar» va «kamchilik»lar, deya nomlangan ikkita qism bor); V Mafkura jihati; VI Tuzilish xatolari; VII G'ayritabiiy jihatlari; VIII Saktalar; IX Tiplar; X Ta'siri; XI Xulosa. 20-yillar oxiri va 30-yillar adabiy tanqidchiligiga xos qator xususiyatlar M.Buzrukning mazkur «go'yo, yeldek kelgan-u, seldek ketgan» (H.Qodiriy ta'biri) maqolasida ham o'z ifodasini topgan edi[11]. Hukmron mafkura talabi va tazyiqi ostida yozilgan ilmiy-nazariy ishlarda asar g'oyaviy-ijtimoiy ahamiyatiga jiddiy e'tibor qaratiladi. Muallif belgilagan bo'limlar ham sotsial munosabatlarga tayanadi, Miyon Buzruk eng avvalo, matndan sinfiy tabaqalanish belgilarini axtaradi, garchand, tuzilishi haqida tavsif bersa-da, sog'lom mantiq buzilishi xolislikni chippakka chiqaradi va markscha-lenincha ta'limot talablarini kuchaytiradi.

Matnda munosabat va baho yaxlitligi badiiy nutq jarayonini hosil etadi, unda nozik kuzatuv va jonli mushohada bir-birini to'ldiradi. Ijod falsafasi hamda mantiqiy izchillik muqobilligi aynan rivoya texnikasi o'ziga xosligini ta'minlaydi. Uzluksiz kechadigan jarayonda tasvir va ifoda jipslashadi, idrok sezgisi tahlil malakasini yuksakka ko'taradi. So'z hamda uning hissiy tavsifi nominatsiya va semantika manfaatlarini uyushtiradi, obraz tasavvurda qayta tiklanishi estetik qiymatni kun tartibiga qo'yadi. Unda tahlil va talqin o'rin almashinuvlari masala mohiyatini anglatadi:

Xon o'rdasi mutavaffo mirzolaridan bittasi madrasada o'qub yurg'an o'g'li bor edi va uyida chaqich chaynab o'lturgan o'n olti yoshliq qizchasi ham bor edi. Bu oila Mohlar oyim taklifini mamnuniyat birla qabul etdi. Chunki "o'xshatmay uchratmas" degandek narigi taraf ham Mohlar oyim bittasi edi. Sovchilar Na'imani yoqtirib Mohlar oyim taklifini qabul qilib ketdilar. Mohlar oyim marhum mirzo uyiga qiz ko'rgali borib ul ham "qizi jajjigina ekan" deb keldi. Kuyavlar ko'rulib ular ham zararsiz topildilar. Shartlar so'zlashildi: ikki orada qalin-palin degan gap yo'q, har kim o'z ulushiga tushkan osh-suvini qiladi, kelinni o'rab-chirmab oladi, vassalom[2].

Badiiy nutqda vazifa hamda uslub bir-biridan tafovutlanadi, tasvir predmetidan manzilli foydalanish darajasi vositani maqsadga ko'chiradi. Muayyan tizim sifatida turli-tuman aloqalarni birlashtiradigan ifodada ma'no xususiyati dolzarblashadi, binobarin, so'z semantik hamda grammatik sathlarda sub'ektiv ohang kasb etadi. Gap, ibora va matn bog'lanishini hosil qilish yordamida sintaktik tartib o'zgaradi, bayon usuli emosional-ekspressiv talqini individual yondashuvni muddao qilib qo'yadi. Badiiy asar qism va butun hamkor-

[1] Bu haqda qarang: Bahodir Karim. Abdulla Qodiriy: tanqid, tahlil va talqin. –Toshkent: Fan, 2006. – B. 45-46.

[2] Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1994. – B. 14.

ligini belgilaydi, unda stilistik formula intizomi ijtimoiy-falsafiy umumlashmani universal mazmun sari yo‘naltiradi. Shunday ekan, rivoya manerasida uslubiy o‘ziga xoslik asosiy planga chiqadi, ijodkor fitrati qahramon xarakterini alohidalashga zamin hozirlaydi:

Aksar juma kunlari maxdumdan izn olib, Anvar shu o‘rtog‘i uyiga borar, kechkacha Nasim bilan “suhbatlashib” qaytib kelar edi. Anvar shu munosabat bilan Nasim otasi Muhammad Rajab poygachi iltifotiga noil ham bo‘ldi. Nasim o‘rtog‘i Anvar yatimlig‘ini otasig‘a bildirib, majbur qilg‘an bo‘lsa kerak, bir necha hayit mavsumida Muhammad Rajabbek Anvarga kiyimlar ham berdi. Bu iltifot ikki do‘st aloqalarini bir-birlariga yana qattig‘roq bog‘ladi, ayniqsa, maxdum dimog‘ini chog‘ qildi. Zero, Anvar Muhammad Rajab o‘g‘li bilan do‘stlashishi bir kamolat bo‘lg‘anidek, do‘stliq hatto sarpolar kiyishkacha borib yetishi maxdum nazarida yana ayni fazilat edi… Shu sarpo kiyish voqi’asidan so‘ng maxdum Anvarga boshqacha qarab qoldi hamda ich-ichidan “boqsa sen odam bo‘ladirg‘an ko‘rinasan”, deb qo‘ydi. [13]

Abdulla Qodiriyning «Mehrobdan chayon» romanida tarixiy voqelik psixologiyasi qalamga olinadi, hayotiy ziddiyatlar qamrovi personajlar o‘rtasida hamda qahramon ruhiyatida moddiylashadi. Muallif asarda Solih maxdum xarakteriga murojaat qiladi, hajviy ruhiyat realizmi yordamida qahramon qiyofasini batafsil yoritadi. Xilma-xil vositalar asnosida adib (muallif tavsifi, Ra’no yozgan g‘azal, badiiy nutq manerasi) maktabdor fe’l-atvoriga baho beradi. Lavhada bir nechta bo‘lak sabab hamda oqibat aloqasiga kirishadi: Anvar Mirzo Nasim bilan do‘st tutinadi, Solih maxdum nazdida, bu rishta saodatdan nishona, zero, Muhammad Rajab poygachi nufuzli zot sanaladi. Maktabdor hayotda hamma narsadan manfaat axtaradi. Samimiy va chin do‘stlik qahramon tomonidan «ayni bir fazilat» tarzida baholanadi, ichki nutq tipi (boqsa odam bo‘ladirg‘an ko‘rinasan) bir payt o‘zida ikki personaj tabiatini ochib berishga xizmat qiladi. Pirovardida yaxlit manzara maktabdor Mirzo Anvarga bo‘lgan munosabatini o‘zgartiradi:

Baxtka qarshi, do‘stliq aloqasi uzoq davom etmadi. Bir kun oradag‘i do‘stliq rishtasini o‘lim yag‘mogari kelib uzdi. Nasim o‘n besh yoshida chechakka chalindi va o‘sha kezlarda davosiz hisoblang‘an bu kasaldan o‘nglalmay vafot qildi. Muhammad Rajabbek oilasi uchun bu musibat, albatta, og‘ir edi. Biroq, ulardan ham Anvar uchun og‘ir bir hasrat bo‘ldi. Hatto, ko‘z yoshini marhum ota-onasidan ham ko‘broq Anvar to‘kdi desak, mubolag‘a qilmag‘an bo‘lurmiz. Uch kun mobaynida maktab va maxdumni ham unutib, Muhammad Rajabbek havlisida turib qoldi. Har oqshom Nasim qabri ustida bir soatlab yig‘lab o‘lturdi. Bu yosh yigitcha samimiy chin do‘stlig‘i va o‘rtog‘ig‘a bo‘lgan sadoqati har kimni taajjubka qo‘ydi, qalblarni larzaga soladi[21].

Anvar va Nasim orasida paydo bo‘lgan do‘stlik rishtasi manfaat hamda g‘arazdan xoli edi, bir-biri uchun jonini berishga tayyor ikki o‘smir o‘zaro yaqinligi, dastavval, kishilarga erish tuyulgan bo‘lsada, asta-sekin tevarak-atrofdagilar joriy holatga ko‘nikishadi. Binobarin, tabaqa va imkoniyatlar tafovuti ham bu do‘stlikka rahna sololmaydi. Nasim xatto otasini Anvarga yordam berishga ko‘ndiradi, farzand istagi bilan qahramon hayoti o‘zgarib ketadi. Ayniqsa, o‘n besh yoshida xazon bo‘lgan o‘smir qabri tepasida yig‘lab o‘tirgan do‘st sadoqati Muhammad Rajabbekni ham hayratga soladi: jindek mubolag‘a (hatto, ko‘z yoshini marhum ota-onasidan ham ko‘broq Anvar to‘kdi desak, mubolag‘a qilmag‘an bo‘lurmiz) yigit hayotida ham tub burilish yasaydi. Nufuzli amaldor Anvarni qo‘llab-quvvatlashga jazm qiladi, natija o‘laroq qahramon, Solih maxdum ta’biricha, «tole’i kulib boqadi».Chin do‘stlik har bir davrda qadr topgan, ardoqlangan, illo, og‘ir musibat iskanjasida qolgan mazlum ota ham buni ich-ichdan teran idroklaydi, noyob holdan hayratlanadi.

Rus adabiyotshunosi M.M.Baxtin muallif va qahramon masalalarini tekshira turib, bu munosabat uch xilda bo‘lishini aytgan edi. Birinchi holatda, yozuvchi o‘z qahramoni ustidan hukmronlik qila bilmaydi, uni boshqara olmay qoladi; qahramon o‘z tabiati mantig‘iga ko‘ra yechimga boradi. Ikkinchi holatda, muallif qahramonlarni o‘z ideyasiga to‘la bo‘ysundirib olgan bo‘ladi, ular ko‘proq yozuvchi istagiga binoan harakat qiladilar. Uchinchi holatda esa, qahramonning o‘zi muallifga aylana-

[1] Ko‘rsatilgan adabiyot. – B. 25.

[2] Ko‘rsatilgan adabiyot. – B. 25-26.

di, go‘yo sahnada rol o‘ynayotgandek o‘z shaxsiy hayoti xususida o‘zi estetik mulohaza yuritadi[1].

«Mehrobdan chayon» romanida qahramon harakati uchchala toifani ham qamraydi. Solih maxdum obrazi muallif pozitiv qarashlari bilan muttasil boyitilsa-da, nisbatan ma’naviy daxlsiz rivojlanadi: hayotiy mantiq va badiiy iroda yo‘nalishi sintezi uni ijodiy mustaqillashtiradi, muallif Anvar Mirzo, Ra’no, Nigor oyim obrazlari tadrijiga tez-tez aralashadi, o‘z izmiga soladi. Mantiqiy-xulosaviy yechim sari yo‘nalish uning asosini tayin etadi. Ba’zi holatlarda Abdurahmon domla, Sultonali xarakteri teran falsafiy-ijtimoiy hamda g‘oyaviy-estetik talqinni shakllantiradi.

Badiiy asar tili tadqiqiga bag‘ishlangan ishlarda tilning ayni «ekspressiv vazifasi» atamasi bilan bir qatorda «tilning poetik vazifasi», «tilning badiiy vazifasi», «tilning estetik vazifasi» kabi atamalar ham qo‘llaniladi. Ammo shuni ham aytish kerakki, «tilning estetik vazifasi» atamasi filologik adabiyotlarda nisbatan ko‘p ishlatiladi. Bunday bo‘lishi ham tabiiy, chunki estetik vazifasi tushunchasi ekspressivlik, badiiylik, poetiklik kabi bir qator tushunchalarni ham o‘z ichiga olgan holda ularni umumlashtira oladi. Boshqacha qilib aytganda, mazkur tushunchalarga qaraganda estetik vazifa tushunchasining qamrovi anchayin keng. Vazifa va uning reallashuv shakli bevosita ifoda malakasi bilan bog‘lanadi, so‘z, so‘z birikmasi yoki jumla moddiylashuv jarayoni ma’no siljishini taqozolaydi. Stilistik sathda tushuncha ikkinchi tushuncha bilan mantiqiy aloqaga kirishadi, mohiyat tasvir materialini aniqlashtiradi. Estetik qiymat aslida mushohada izchilligiga tayanadi, ifoda predmetiaro munosabat poetik nutq ta’sirchanligi hamda jozibadorligini ta’minlaydi:

Bir necha kunlardan beri Safar bo‘zchi xursand edi. Mulla Abdurahmon xizmatdan chiqishig‘a o‘zim sabab bo‘ldim, deb o‘ylar; o‘z so‘zi bilan mulla Abdurahmon kabi bir kishi suvg‘a tushkan nondek shilqillab qolishig‘a: “Ko‘rpangga qarab oyog‘ uzat, mullavachcha!” deb o‘zicha kulib qo‘yar edi. Kecha Samad bo‘qoqni ko‘chada uchratib, piching otdi: “Mirzaboshim tegiga suv kelipti-ya, gapingni to‘g‘ri chiqishig‘a qara, Samad” – dedi. Chunki Anvarga borib aytkan xabarni shu Samad bo‘qoqdan eshitkan edi. Samad bo‘qoq uning bu pichingidan qizardi: “Qulog‘img‘a yanglish kirgan ekan-da, ablah!” deb gapni kulgulikka burdi. Safar bo‘zchi ham “payrav” qildi. “Bir qo‘chqorning boshi ketkuncha, minglab qo‘yning boshi kesilar emish, deb ayt domlangg‘a!” dedi. Samad bo‘qoqindamadi. Soniyan, bunga uncha zarurat ham sezilmadi[21].

«Mehrobdan chayon» romanining to‘pori va dangal, oqko‘ngil va sodda qahramoni Safar bo‘zchi mudomi odamlarga yaxshilik sog‘inadi, boshqalarni ham o‘zidek ko‘radigan personaj shosha-pisha qaror chiqaradi. Piching, kinoya va kesatiq uning nutqini bezaydi, oddiy mehnatkash xalq vakili sifatida obraz goh janjal-munozaraga sababchi bo‘lsa, goh odamlarni bir-biri bilan yarashtirishni istab qoladi. «Bir necha kunlardan beri Safar bo‘zchi» yaxshi kayfiyatda, mulla Abdurahmon «xizmatdan chiqishig‘a» o‘zini sababchidek his qiladi. Aslida «fisqu fasod» bilan mashg‘ul mahalla imomi qismati hal qilinishiga Safar bo‘zchi keltirgan xabar turtki beradi. Qahramon xuddi Sultonali yanglig‘ Anvar mirzoga ixlos qo‘ygan, uning odam ayirmasligi, xushmuomalaligini yoqtiradi. «Yaqinda mirzaboshimning tagiga suv keladi» deya ta’kidlagan mulla Abdurahmon so‘zlarini Samad bo‘qoqdan eshitgan, ko‘chada ko‘rib unga piching qiladi. Gapni kulgulikka burgan personaj biroz qizaradi, qo‘shnisi «payravi»ga nisbatan mulohaza bildirishga qiynaladi.

Har bir realistik asar tarixiy konkretlik xususiyatlariga egadir. Ammo tarixiylik darajasi har bir asarda turlicha bo‘ladi va bu tarixiylik xilma-xil yo‘llar bilan ifodalanadi. Zamonaviylik degan tushuncha ham tarixiylikni rad qilmaydi. Asar bugungi kunimizning tarixiy ruhini, asl mohiyatini ochib bera olganligi uchun ham zamonaviydir. Abdulla Qodiriy tarixiy va zamonaviy mavzuda yozilgan asarlarini qimmati shundaki,ularda XIX asr o‘zbek hayoti tarixiy ruhining asl mohiyati estetik ravishda mujassamlantirilgan[31]. Tarixiy aniqlik tushunchasi nisbiy xarakter kasb etadi, binobarin, realistik talqin fakt va faraz uyg‘unlashuvini taqozo etadi.

[1] Bu haqda qarang: Bahodir Karim. Abdulla Qodiriy: tanqid, tahlil va talqin. – Toshkent: Fan, 2006. – B. 56-57.

[2] Ko‘rsatilgan adabiyot. – B. 95-96.

[3] Qo‘shjonov M. O‘zbekning o‘zligi. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi, 1994. – B. 25.

Ruhiyat realizmini qayta tiklash jarayoni moziy va bugun o‘rtasida mavjud rishtani belgilashdan iborat. Adib qalamiga mansub asarlarda eski hamda yangi tutum munosabati tahlilga tortiladi, tarixiy tanlov tavsifi matn poetik strukturasini belgilaydigan omilga aylanadi. «Mehrobdan chayon» romanida zamonaviylik ruhi ancha teranlashadi, xalq hayoti burilish nuqtasi – o‘tish davri ziddiyatlari keskinligi tadqiq markaziga ko‘tariladi:

Safar bo‘zchi darbozadan kirganda, ichkaridan yasamol bir xotin chiqib qoldi. Munday yaxshi kiyingan va husndor xotinni ul o‘z umrida birinchi martaba ko‘rgani uchun bo‘lsa kerak, xotin yashirinib olg‘uncha, undan ko‘zini olmay qaradi. Taajjub va hayrat ichida kelib mehmonxonag‘a kirdi. Mehmonxonada Anvar yo‘q, Anvar o‘rnida begona bir kishi – Sultonali mirzo o‘lturar edi. Safar bo‘zchi salom berdi. Sultonali mirzo javob berib, o‘lturgan joyidan Safar bo‘zchig‘a joy ko‘rsatdi. Safar bo‘zchi bir oz so‘zsiz o‘lturg‘andan keyin, «mirzasini» so‘radi. Sultonali mirzo, Anvarning qo‘shnilaridan birinikiga zarur yumish bilan chiqib ketkanligi va bir ozdan so‘ng kelishini, undan mirzoda qanday bir yumishi borlig‘ini savol qildi[11].

Anvar mirzo ikki hammaslagi – Safar bo‘zchi va Sultonali dastlabki uchrashuvi shunday kechadi: Safar bo‘zchida biroz hadik mavjud, Sultonali esa uni Anvar mirzo soddaligi va bag‘rikengligidan foydalanishni mo‘ljallab kelgan kimsaga o‘xshatadi. Keyingi paytlarda aholi orasidan ilinj hamda manfaat ko‘zlayotgan faqirlar ko‘payganligi bunga asos bo‘ladi, ehtiyotkorona boshlangan muloqot ikki personaj inoqlashib ketishi bilan yakunlanadi. Qiyin-qistov bilan Safar bo‘zchi muddaosini aytadi, jiddiy tashvishga tushib qolgan Sultonali shoshilinch chora ko‘rishga kirishadi. Eng avvalo, xonga chiroyli qizlarni tavsiya etadigan qo‘shmachi – Gulshanni topish lozim! Buni Anvar mirzodan sir tutishni iltimos qilgan qahramon muqarrar fojea oldini olishga harakat qiladi, Safar bo‘zchini yolg‘iz qoldirib, shosha-pisha chiqib ketadi. Xolis xatti-harakatlar samara bermaydi, uchta ig‘vogar tomonidan Solih maxdum hovlisiga yo‘llangan xon bekasi ishni pishitadi.

Har bir davrda kitobxon Abdulla Qodiriy «Mehrobdan chayon» romani estetik qiymatini o‘zicha chamalaydi, talqin qiladi va baholaydi. Xayotiy-maishiy asoslari teranligi, tasvir yo‘sini betakrorligi, ifoda yurishlari jozibasi, milliy o‘lcham aniqligi, umuminsoniy qadriyatlarga hamohangligi bilan o‘quvchi shuurini band etadigan asar badiiy mahorat yorqin namunasi, ma’naviy mezon muammosi pishiq-puxta belgilangan matn quvvat-hofizasi bilan hamisha e’tiborni tutib turadi. Adib tavsiya etadigan adabiy-estetik a’mol qudratini quyidagi omillar ta’minlaydi: xarakter iroda yo‘nalishi xilma-xilligi, mantiqiy bog‘lanish mustahkamligi hamda qayta ishlangan poetik nutq o‘ziga xosligi! Go‘zallik va hayrat qorishgan ijod falsafasi zalvoritahlilu talqinlarda yangi-yangi qirralarini namoyish qilaveradi:

Solih maxdum 1230-1290-nchi hijriy yillarda “Ho‘qandi firdavsmonand”da yashag‘an bir muallim va imom, o‘z zamonasining istilosi bilan aytkanda “maktabdor domla”dir. Solih maxdum sinfi jihatdan ulamo oilasiga mansub bo‘lib, bobosi Olimxon va Umarxon davrlarida muftilik, qoziliq mansablarida xizmat qilg‘an, otasi ersa Qo‘qonning Madali (Muhammadali) xon madrasasida necha yillar mudarris bo‘lgandir. Qisqasi maxdum ota-bobolari xonlar qoshida mumtoz va xalq nazarida “sharaflik va muhtaram” mavqi’ni ushlab kelganlar. Biroq bu mumtoz silsila bizning maxdumgacha yetib kelalmay, Mamadalixonning qatli bilan birga kesilgan[21]. Abdulla Qodiriy tarixiy ruhiyat realizmini shakllantirish jarayoni mobaynida kitobxonni ishontirish uchun bor iqtidorini ishga soladi: adib hujjatlashtirilgan biografik ma’lumotlar keltiradi, vaqt sanasi hamda jo‘g‘rofiy makonni aniq ko‘rsatadi, voqea-hodisalar bayoniga faol ijodiy munosabat bildiradi. Roman «maktabdor domla» tavsifi bilan boshlanadi, ulamo oilasida voyaga yetgan qahramon sifat-xislatlari butun matn davomida to‘ldirib boriladi. Yuksak nufuzga ega xonadon vakillari «imtiyozi» Solih maxdumgacha yetib kelmaydi, fatvo berishdan bosh tortgani uchun jazolangan bir guruh din arboblari qatorida uning ota-bobosi ham faoliyatdan mahrum bo‘ladi. Muallif tarixiy ma’lumotni batafsil yoritadi, Qo‘qon xonligida yuzaga kelgan vaziyat keksa va tajribali ulamolarning yosh din peshvolariga almashtirilishi bilan mantiqiy yakun topadi. Yozuvchi faktdan foy-

[1] Ko‘rsatilgan adabiyot. – B. 100.

[2] Ko‘rsatilgan adabiyot. – B. 3.

dalanish jarayonida Solih maxdum kelib chiqishi – «palagi toza» ekanini uqtiradi.

Bahodir Karim o‘zbek adabiyotshunosligida Abdulla Qodiriy ijodini teran tadqiq etayotgan adabiyotshunoslardan biri. Olim keng jamoatchilikka taqdim etgan «Qodiriy nasri – nafosat qasri» (2000), «Qodiriy qadri» (2003), «Abdulla Qodiriy: tanqid, tahlil va talqin» (2006), «Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur» (2014), «Abdulla Qodiriy fenomeni» (2019), «Ikki daho – ikki bebaho» (2020), «“O‘tkan kunlar” ibrati» (2021) tadqiqotlarida buyuk romannavis hayoti va ijodiy faoliyati xilma-xil rakurslarda baholanadi. Ilmiy izlanishlarda yozuvchi fenomeni, tarixiy roman poetikasi, buyuk adib faoliyati xorijda o‘rganilishi, badiiy matnda xronotop muammosi, poetik mahorat masalasi tahlilga tortiladi. Muallif Abdulla Qodiriy ijodini germentik tafakkur asnosida umumlashtiradi, munaqqid «Ikki daho – ikki bebaho» kitobida esa Zahiriddin Muhammad Bobur va Abdulla Qodiriy shaxsiyati qiyosiy-tipologik sathda tekshiriladi:

Yozuvchining badiiy-estetik ideali, badiiy-estetik tafakkuri matnda obyektivlashgan harf, so‘z, gaplardagi, badiiy asar tilidagi tafakkurga nisbatan ancha keng. Badiiy asar matniga yaxlit organizm sifatida qarash va germenevtik doirani (butun qismlarga ajrashi va qismlardan butun yuzaga kelishini) his etish eng to‘g‘ri va xolis adabiy-ilmiy tafakkurga xos xususiyat. Zotan, badiiy asarga vulgar sotsiologik munosabat bilan germenevtik munosabat aslo tent kuchli emas. Yozuvchi estetik idealini uning asarlaridan, aynan asarlari mohiyatiga singdirilgan go‘zal g‘oyani yaxlit matn, asar tilidan ajratib talqin qilish germenevtik mezon buzilishini ta’minlaydi[1]. Muallif germenevtik tafakkur nazariyasini ijtimoiy talqin bilan aralashtirib yubormaslik tarafdori, zotan, sotsial munosabatda g‘oya mafkura tashuvchisi sifatida hayotiy mantiq hukmronligiga imkon yaratadi:

Umuman, Abdulla Qodiriyning «Mehrobdan chayon» romanini anglash jarayonida subyektlararo munosabat shakllanadi. Mavzu, g‘oya, muammo hamda struktura aslida umumiy xarakter kasb etadi, tushunish davomida ma’naviy-ruhiy markaz xususiylashadi. Uzluksiz ta’sir shaklida namoyon bo‘ladigan mashg‘ulotda manfaatlar birlashadi, mutolaa, mushohada va idrok matnni aniqlovchi vositalar sanaladi. Subyektiv munosabatdan tarixiy qamrovga ko‘chgan mohiyat psixologik holatda reallashadi, falsafa va mantiqaro uyg‘unlik san’at fenomenini kun tartibiga chiqaradi. Aynan badiiy asar matni inson hamda borliq talqinini individuallashtiradi, tasvir bilan ifoda bir-biriga o‘tib turishi masalani ancha murakkablashtiradi. Tahlil malakasida butun hamda qism aloqasi tayanch nuqta vazifasini o‘taydi. Shu ma’noda, ijod mahsuli ham, uni his etish mexanizmi ham shaxsiylashadi.

Rezume: Using the example of Abdullah Kadiri’s novel “Mehrobdan Chayan,” the article analyzes the factors in the formation of attitudes towards the text, the connection of literary interpretation with the socio-philosophical basis, the type of thinking and the integrity of the criteria for aesthetic evaluation.

Резюме: В стате на примере романа Абдулли Кадири «Мехробдан Чаён» анализируются факторы формирования отношения к тексту, связь литературной интерпретации с социально-философской основой, типом мышления и целостносьтю критериев эстетической оценки.

[1] Bahodir Karim. Abdulla Qodiriy: tanqid, tahlil va talqin. –Toshkent: Fan, 2006. – B. 38.